

Handelsbodarna på Arholma.

Christer Forssander

Som handlare på Arholma åren 1987 - 2000, har det inte gått att undvika att ta del av den historia som rör öns handelsbod. Eller rättare sagt öns handelsbodar. För det har funnits flera genom åren. Orsaken till att ämnet ständigt gjort sig påmint är att oväntat många personer genom åren liksom av en händelse avslöjat. - Jo du förstår, jag jobbade i butiken som springgrabb på somrarna under femtiotalet. Och så där har det hållit på. Till slut växte denna kunskap till en insikt om att långt fler arholmabor varit involverade i butiksverksamheterna än vad man först kunnat ana. Ja så pass många att det har ett allmänintresse.

Det är lika bra att säga det från början, det är näst intill en omöjlighet att klarlägga hur det har sett ut i alla detaljer. Det är framför allt de första åren som framstår otydligt dels för att det ibland saknas mer handfasta belägg dels för att det ibland händer att uppgift står mot uppgift. Jag har ändå valt att presentera hittillsvarande material för att om inte annat försöka få ett gensvar som i bästa fall kan räta ut en del frågetecken. Vad jag här får nöja mig med är en sammanfattning av vad som hittills framkommit. Var de olika butikerna har kunnat tänkas ligga och vilka det var som stod för verksamheten. Jag vill här passa på att utfärda en efterlysning. Det behövs mer material för att uttala sig säkert. Material i form av bilder, artiklar och berättelser. Vet du något som kan öka kunskapen om öns butiker hör av dig till Arholmabrevs redaktion.

Jo en sak till, när jag i denna artikel växelvis använder orden butik, affär eller handelsbod gör jag det för att språkligt variera mig. Det ligger alltså ingen avsiktlig skillnad i mitt användande av orden. Även om handelsbod under 1800 talet och 1900 talets början framstår som mer relevant beskrivande på vilket sätt affärsverksamheten bedrevs. Handelsverksamhet driven i en bod, lillstuga eller uthus där olika specier* bjudits ut till försäljning.

* Specier= livsmedel av typ. gryn ,socker o.d.

Handelsbodarnas utveckling gör att jag delar upp materialet i två delar. Dels historien om handelsboden nere vid norra bryggan. Dels den andra delen av historien som handlar om de övriga handelsbodarna och som ledde fram till att butiken nere på norra bryggan så småningom (inte helt utan motstånd) utvecklade sig till öns huvudbutik. Jag börjar min redogörelse med den sistnämnda först d.v.s. öns tidigaste handelsbod.

Handelsbodarna kring sekelskiftet 1900

Det började med 1846 års handelsordning som tillät bedrivande av handel om den var belägen minst tre mil från närmaste stad. Detta enligt Kerstin G:son Berg i sin bok *Redare i Roslagen*, där hon ägnar ett helt kapitel åt att utreda traktens lanthandel och lönnkrögeri. Först ut på Björkö-Arholma var *bokhållaren Arvid Giljam som någon gång efter 1857 öppnade handelsbod och lönnkrog i Sterbsnäs för att 1879 sälja affären vidare till en Kihlman.

Dåtidens Arholma hade i större utsträckning än i dag sin trafik riktad mot södra Björkö och Vätö, där kyrkan låg. Mitt emot Arholma nere vid Östersjö fanns också till och från ankarliggarna på Granskärsredd vilka behövde förnödenheter om de blev liggande länge i väntan på rätt vind. Säkert en bidragande orsak till att Björkö-Arholmas första affär hamnade där den gjorde. Som synes här nedan kunde det ännu 1959 se ut som på Harald Lindbergs bild där han fångat motordrivna ankarliggare på Granskärsredd fast nu i väntan på att en storm skulle bedarra.

I Berit Eldviks bok *Arholma skärgårdskultur i förändring* som bygger på arholmabon Agnes Westerbergs uppteckningar till Nordiska museet nämns 1890-talet som trolig etableringsperiod för öns första handelsbod, som då skulle ha legat nere på Granö mitt emot Östersjö och Granskärsredd. Läser man byalagsprotokoll från samma tid hittar man dock inte några direkta noteringar om handelsbod. Istället återkommer de ständigt till behovet av ordnad postgång på ön. I en bisats i en skrivelse 1908 nämns dock att ön redan har handelsbod.

Däremot har de två lokalt kända förmågorna författaren "Arholma Kalle" Karl H. Andersson och hemmansägaren "Simes-Ville" Jansson båda på var sitt håll nedtecknat sina minnesbilder av dåtidens butiker. Genom att jämföra dessa källor och därtill lägga Margareta Hammarströms anteckningar (som likt undertecknad drev butiken nere på norra i många år) går det att få en bild av hur saker och ting kan ha förhållit sig åtminstone efter 1930. Sammantaget ger källorna följande bild.

Det började alltså nere på Granö med vad som Simes-Ville kallar Skeppshandel med specerier. Han skriver: "Jag var där och köpte fotogen i lerkrus och brödråkakor. Det fanns sill för 15 öre kilot, sockertoppar och lemonad som han rustade till och det fanns vinfat och brännvin. Affären låg där nuvarande Ljungdahl har." (2006 Orrebrinks ställe red. anm.) Förmodligen slutade det första försöket att driva organiserad handel med konkurs eftersom Ville skriver att en handlare Torin slog ner på butiken för att man var skyldig honom pengar. Därefter var ön utan affär några år.

Ville var född 1893 så det handlar säkert om berättelser han har snappat upp eller när han varit där i sällskap med någon vuxen. Den som läst Villes dagboksanteckningar inser

* Bokhållare = person som för (räkensaps) böcker. Källa: Svenska Akademiens ordbok.

snabbt nödvändigheten av att alltid kritiskt granska hans utsagor. Detta innebär dock inte att de behöver vara osanna. Tvärtom styrks hans påståenden om olika händelser allt som oftast av andra, men det går inte att undvika att man får en känsla av, att han inte drar sig för att skarva och lägga till för att få en god historia, ja ibland till och med fantisera. Nog sagt om Ville som källa.

Det finns ändå anledning att tro på Villes uppgifter eftersom man av Arholma-Kalle (född 1890) får veta att åren närmast före sekelskiftet fick öborna ro till Björkö och ta sig till Skeppsmyra där traktens dåvarande handlare Törnquist höll till. Både Arholma Kalle och Simes-Ville påstår att Ossian Ahlman, kring 1900, är den som tar upp handelsverksamheten igen på Arholma och att det är han som reser till Stockholm och köper den handelsdisk med lådor som sedan använts av flera personer på ön när dessa försökt driva affär. Ossian håller till i Wiklanders stuga i tre år (2006 nuvarande Engströms red. anm.) och far runt nere bland ankarliggarna på Granskärsredd med båten "Frammen" för att skaffa kunder. Tyvärr blev han ofta kvar på båtarna där han festade för mycket skriver både Ville och Kalle. Inspirerad av sin bror Ossian eller inte, men när brodern börjar svikta tar Matias Ahlman vid nere på norra. Förmodligen låg den butiken i det som idag är Ahlmans före detta pensionat. En tid bedrevs både pensionatsverksamhet och affär i fastigheten men pensionatet tog alltmer tid och var lönsammare varför handelsboden avvecklades efter en tid.

Så gick några år varefter två judiska familjer (Plamich och Sticman) kliver in i handlingen. Uppgiften är delvis hämtad från Berit Eldviks bok "Arholma skärgårdskultur i förändring" som låter Agnes Westerberg själv tala och bekräfta att det var 1906 som detta hände, för 1907 arbetade hon själv där som biträde. De blev kvar några år, skriver Agnes. Familjerna försörjde sig också genom att gå runt och sälja tyger får vi veta. Av Arholma-Kalle får vi också upplysningen att de kom från Ryssland och senare blev ägare till ett affärshus i Oslo. Var deras verksamhet var belägen är dock fortfarande höljt i dunkel. Simes-Ville noterar dock att det var Jan Petter som stod för handeln. Att anta att det var någonstans i trakterna av lilla Dyviken verkar rimligt eftersom Jan Petter var granne till Matias Ahlman.

Vy mot Jan Petters 1904 med dåtidens väg upp till byn från norra bryggan.

Berit Eldvik skriver i detta sammanhang att Jan-Petters hus alltså är det gula huset i vägskälet mot polisens anmälningscentral och det var väl snarast där som handelsboden

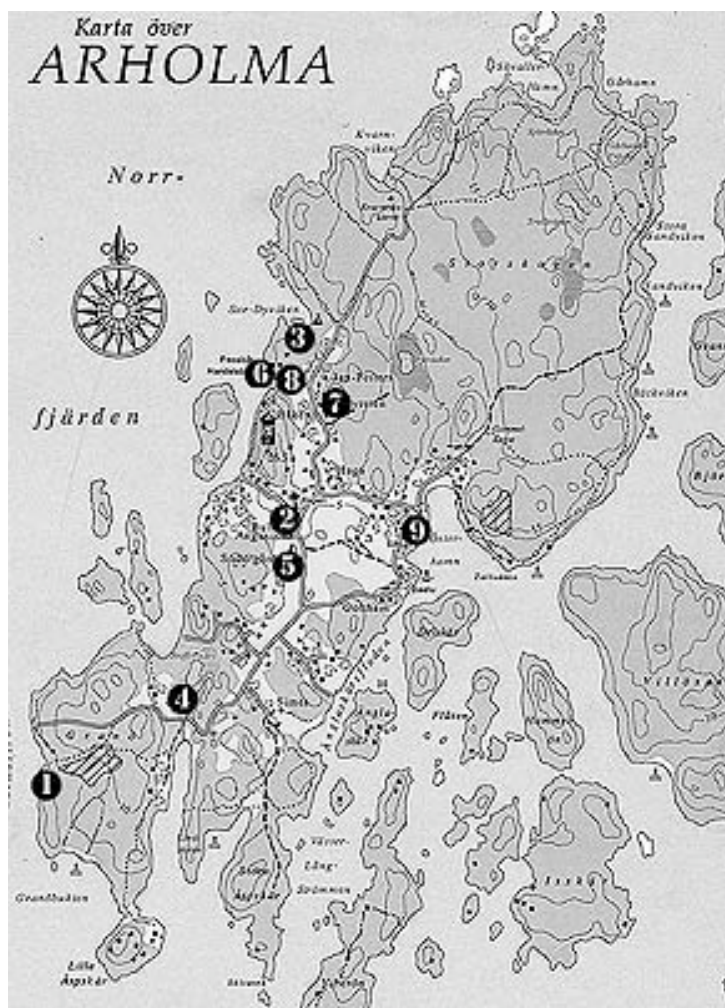
kan ha legat. Jan-Petter var ”bykung och hade mycket att säga till om på ön under 1890-talet. och en bit in på 1900-talet. Hans ord stod oftast oemotsagda. Han hade tidigare varit lots och dessa räknades lite som öns societet, avslutar Berit.

När det hållits auktion på Plamich och Sticmans kvarlåtenskaper innan dessa drog vidare tycks Törnqvist i Skeppsmyra ha klivit in i handlingen på allvar. Törnqvist hade stillatigande hållit ett öga på utvecklingen på Arholma och nu slog han till och öppnade affär i lotsförman Lindströms lillstuga nere i Granösund och ”åter flyttas handlardisk med lådor” skriver Arholma-Kalle. Tidigt hade Törnqvist undergrävt alla försök att driva handelsbod på ön genom gratis utdelning av snusdosa eller godis till de arholmabor som tog sig över till Skeppsmyra för att handla.

Törnqvist driver handeln vid Arvidas i några år innan han vill flytta vidare upp på ön för att få ett mer centralt läge får vi veta. Det blir till Södergården han kommer. Här går uppgifterna isär för Arholma-Kalle säger att Törnqvist fick hyra hela nordändan av huset medan Simes-Ville påstår att det var i lilla salen affären låg vilket också bekräftas av dagens ägare Torbjörn Jansson år 2006.

När det gäller Törnqvists etablering på Arholma återstår det en hel del att ta reda på framför allt vad gäller årtalen, för uppgifter strider mot varandra. Det tycks stå klart att Törnqvist började sin karriär nere på Granösund i Arvidas lillstuga för att sedan flytta till Södergården och slutligen är den som lägger grunden för Arholma Handel nere på norra.

Förmodade lägen för handelsbodarna på Arholma.

1. Granö intill Östersjö Granskärsredd 1890 tal
2. Ossian Ahlmans bod i Wiklanders stuga. 1900
3. Mathias Ahlman i Ahlmans pensionat. 1903
4. Arvidas lillstuga. Här började Törnqvist. 1908
5. Södergårdens lilla sal handlaren Törnqvist 1909
6. Arholma Handel byggs av Törnqvist, 1910-12 (se särskild redogörelse)
7. Henrik i Backen Sjöblom 1935-58.
8. Arholma Kiosk Johanna Freund, Anders Franzen. 1986
9. Kiosken Österhamn Forssander – Åstbom 1996-97.

Uppgifterna om hur länge han bedriver verksamheter på de olika platserna går isär. Exempelvis kan man via protokoll från Mellersta Roslagens Domsaga utläsa att fru Ester Nordqvist f. Westerberg, bott i ett rum innanför affären mellan 1910-1915. Men avtal om uppförandet av ett varumagasin och handelsbod på platsen är daterat den 13 januari 1912. Avtalet ger Törnqvist 49 års besittningsrätt vilket han 11 år senare säljer. Det är från denna tid som det börjar finnas bilder och vykort från norra bryggan. Bilder som enligt min mening gör miljön kring norra bryggan till ett av de mest förekommande konstnärsmotiven i Stockholms skärgård. Det vore bra om man exakt kunde fastställa vilket år bygget stod klart nere på norra.

Törnqvist försvinner ur bilden 1923 då avtalet transporteras till en Henrik Harald Nilsson, Arholma som två år senare säljer rörelsen till grosshandlaren Tyko Vallin, Norrtälje som höll på i fem år. Då börjar historien om dagens butik nere på norra bryggan. För i och med Skeppsmyrarahandlaren Eliard Sjöbloms övertagande 1930 utvecklas butiken med sina karaktäristiska verandor. Det är under kriget på 1940-talet butiken har sin storhetstid. Omständigheterna kring Henrik Harald Nilssons uppdykande under två år behöver utredas mer. Var han bara tillfällig finansiär? Av domslut 14 december 1948 meddelat av Mellersta Roslagens domsaga får vi veta att det var Ester Nordqvist (f. Westerberg) som skötte butiken vid den här tiden. Men vad som står i papper kan ibland vara en sak, verkligheten en annan.

Bild från Norra bryggan före Törnqvists bygge kring 1910-12 då en bod på plintar i sjöbotten sattes upp. Förutom Ahlmans pensionat i högra hörnet där Matias Ahlman drivit handelsbod tidigare ser vi Post- Antes stuga i mitten samt nere vid sjön den bod som fortfarande står kvar och där det idag bedrivs bryggcafé av Sara Grebäck, Stenbacksnäs och Anna Karlsson, Krokholmen. I boden finns fortfarande en äldre disk med bland annat Eliard Sjöbloms namn skrivet i blyerts i en lådbotten. Huruvida det är Ossian Ahlmans disk det är frågan om kan man bara spekulera kring. Under undertecknads tid som handelsman fanns fortfarande en del äldre varor kvar, bland annat hästskor, lampglas, mm.

Boden med svalgång nere vid vattnet revs vid ombyggnaden av affären 1989 och användes de sista åren som drickabod.

Historien om handelsboden på Norra bryggan

Arholma Handel 2003

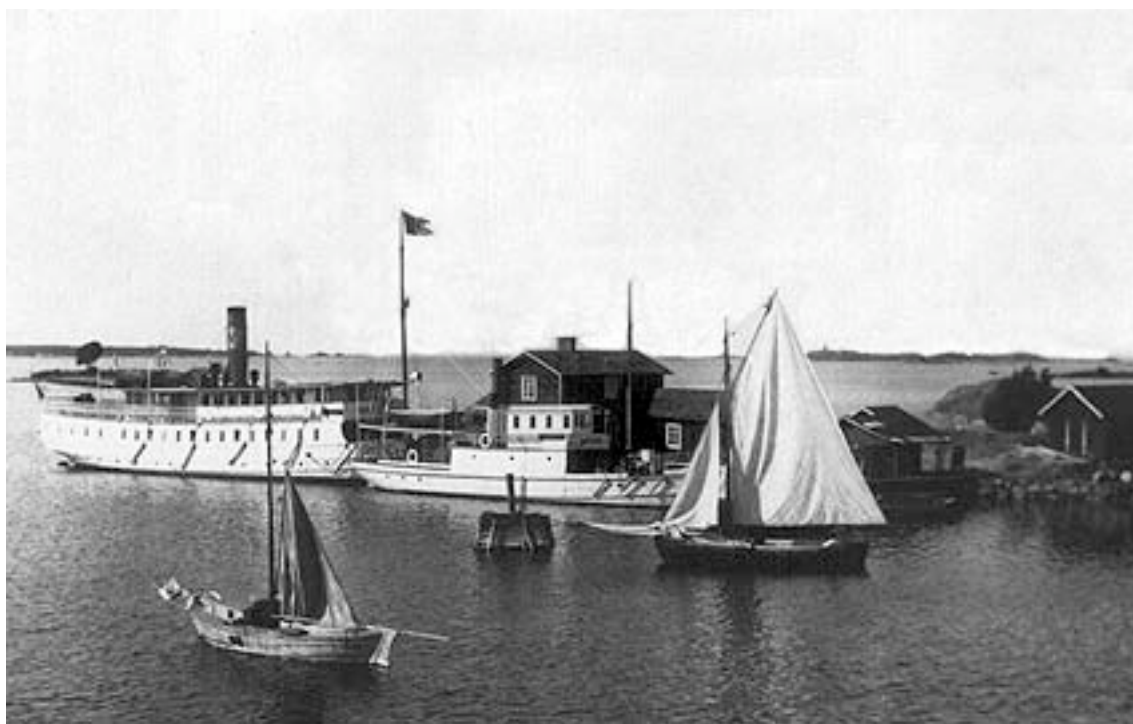

Unik interiörbild från handelsboden vid norra bryggan från 1920-talet. Expedit är Ester Westerberg men kunden är dock okänd.

Ester Westerberg var den som stod i butiken de första åren nere på norra. Enligt uppgifter var hon där i omgångar i minst tio år.

Gösta Holmgren som bor i backen ovanför Båkbergsgården är väldigt bestämd när han berättar att det var 1922 som en finsk skuta rände peket in i affären när Ester låg och sov i sitt rum innanför. Han är säker på sin sak, därför att, som han säger ”året därpå var första året för farsan som tullare på ön”. Esters dotter Maud Berlin bekräftar indirekt genom att säga att hon hört talas om det hela men vet inte så mycket mer. Likaså nämner Ville händelsen men han påstår att det var en arholmabo som förde skutan. Årtalet återstår att belägga.

Går man igenom Norrtelje Tidnings lägg från det året hittar man inga notiser om att en skuta skulle ha ränt in i affären. Däremot står det klart att hösten 1922 var mycket stormig vilket i september, oktober orsakade flera sjöolyckor i området. Dels förliste lastångaren Öregrund uppe i grepen och flera omkom. Dels drabbades även Arholma med Barken Harald som rände upp på Flisan med 300 famnar björkved och utanför Simpnäs flöt flera lik upp efter skonerten Karin som troligen minsprängts i vattnen utanför Simpnäs.

Två klassiker Waxholm III och Sylfid 1924.

Bild ovan är tagen av kapten Liljequist 1924, vilket borde betyda att arholmabon Henrik Harald Nilsson stod som ägare av affärsrörelsen. Vid denna tid arbetade Ester Westerberg, Agnes Westerbergs syster i affären. Senare gifte sig Ester med skepparen på Storskär Sven Nordquist som i många år förde befälet på Waxholmsbåten Storskär som gick sträckan Stockholm – Arholma fem dagar i veckan mellan åren 1943 till 1963.

Bild från Arholma Handels storhetstid. Caf et på övervåningen  r fullsatt, Storskär ligger inne. Den vackra men låga stenvuren står kvar. Den försvann vid stormen 1969. Nu ligger resterna bara som en stenh g ut mot sjön dold av den höga betongmur som finns där i dag.

Om man skall hålla fram någon handlare på norra som genom åren betytt mycket är det förutom Törnqvist, som byggde butiken, Eliard Sjöblom som hade affären längst, 28  r. Han hade butiken under beredskapsåren då det var mycket militärer på  n som h ll lönsamheten uppe mer än både förr och senare. När det gäller Eliards tid har Margareta Hammarström skrivit en bra redogörelse i Arholmabrev 1983. Bland annat berättar Margareta om hur tungrott det var att hålla igång affären på den tiden. Vatten skulle hämtas vid källan som ligger på byns mark vid Skärgårdsstiftelsens brygga i Ahlmansviken.  n i dag kan man höra äldre som minns hur salt teet var när man fikade på affärens veranda.

Margareta berättar vidare om hur man fick dra varor över isarna och vricka sig fram i isekan flera gånger innan man hade fått över alla varor till Arholma. Dock tar Margareta bara i förbifarten upp det faktum att under Eliards 28  r nere vid Norra bryggan så hade han konkurrens av "Henrik i backen". Enligt min mening kan man inte lämna en redogörelse för denna period utan att närma sig denna del av handelsbodarnas historia som flera har beskrivit som jobbig f r  n och som delade upp än i två läger. De som handlade hos Henrik och de som handlade hos Eliard. Den knepiga situationen l stes emellertid n r handlaren Börje Lundman klev in i handlingen 1958 och tog över efter Eliard som gick i pension. Nästan samtidigt lade "Henrik i Backen" ner och Lundman köpte i detta sammanhang Henriks lager när han tog över butiken nere på Norra bryggan.

Självklart är det så att det i olika sammanhang g r historier om de handelsmän som drivit affärer på Arholma, någon var lat, en annan despotisk och så vidare. Det g r helt enkelt inte att undvika att stöta på sådana utsagor om man fördjupar sig i butikernas historia. Jag vill i detta sammanhang bara påpeka att jag valt bort att redogöra för sådan information av skälet att det inte gått att belägga skriftligt. Men så mycket står klart att det finns en hel del både roliga och allvarliga episoder som man måste spara till någon typ av fiktiv historia. En berättelse som tillåter att man tar ut svängarna och låter exempelvis humorn få komma fram i sin fulla rätt.

Oavsett rykten, skrönor, historier och egenskaper som inte kan behandlas h r så har jag h r sammanställt en periodisk översikt över de handelsmän som verkat ner i handelsboden på Norra bryggan. Varje handelsman kan sägas utgöra en epok i Arholmas historia som i

sig är värd att skildra. Lundmans tid, Arnells, Hammarströms. Ännu återstår dessa historier att berätta och Eliard Sjöblom får därför tills vidare stå som beskyddare för dessa berättelser. Kanske de aldrig blir nedtecknade. En sak är dock säker. Trots att det är handelsmännen som här nedan radas upp och framstår med sina namn har ofta det praktiska arbetet i butiken i mångt och mycket utförts av husets kvinnor, både hustru och döttrar. Ibland även anställda som exempelvis Ester Westerberg eller Linnea Lundin i modern tid.

Handlaren Eliard Sjöblom som hemvärnsman.

Handelsboden vid norra bryggans handelsmän genom åren.

1910-23 Törnqvist	10 år (Första världskriget 1914-18)
1923-25 Henrik Nilsson	2 år
1925-30 Tyko Vallin.	5 år
1930-58 Eliard Sjöblom	28 år (Andra världskriget 1939-45)
1958-68 Börje Lundman	10 år
1968-72 Lars Arnell	5 år
1973-85 Hammarström	12 år
1986	Stängt
1987-2001 Forssander - Åstbom	13 år
2001 Sederlin	1 år
2002 Öbergh	0,5 år
2003 Arholma	∞

Sommaren 1989 års personalstyrka. Alla arbetade inte på samma gång men har här samlats för en gruppbild. Från vänster övre raden Anette Johansson, Mikael Schleu, Linnea Lundin, Daniel Westerlund, Christer Forssander, Robert Persson, Kerstin, Andreas Anulf, Pia Åstbom, Sofia Ugglå och Eva Karlsson

Epilog

Det går inte att sluta en sådan här redogörelse utan en blick framåt. Allt började med att städerna miste sitt privilegium att bedriva handel 1846. Köpmännen i städerna protesterade nu skulle man mista sina kunder. Ingen kunde förutspå utvecklingen. I början av industrisamhällets framväxt innan marknadsekonomiska dragningskrafter tog ett allt fastare grepp om utvecklingen hade handelsbodarna på landsbygden en hygglig tid. Beredskapsåren kom med en tillfällig befolknings-spridning relaterad till kriget. Det blev handelsboden på Arholmas storhetstid. När sedan utflyttningen till städerna fortsatte tömdes ön på folk från flera hundra fastboende till under femtio. Kundunderlaget försvann och med dem egentligen också möjligheten att driva dagligvaruhandel på ön.

Redan i ingången på 1900-talet kan man läsa hur byamän oroar sig för utvecklingen och som en röd tråd genom exempelvis Arholma – Kalles över trehundra kåserier i Norrtälje Tidning mellan 1950 till 1970-talet går resonemangen hur man skall få bygden och därmed handelsboden att överleva. I snart sagt hundra år har landsbygdsbefolkningen som sentida Don Quijotes slagits med ett oändligt antal väderkvarnar där den lilla öbutiken ständigt har fått stå i motvind. Miljoner har plöjts ner för att hitta lösningar trots att de flesta inser att det är den fria marknadsekonomi med sina centraliseringseffekter som är orsaken till problemen. En åsikt som i många stycken kan tyckas alldeles för kontroversiell att framföra men ändå inte desto mindre är sann och pockar på en lösning.

Vad finns då att göra? Går vi mot en utveckling som kan liknas vid den tid då stormän och folkungar tog saken i egna händer och byggde sin egna kyrkor som i Bjälbo eller varför inte en brukspatron i Uppland som inrättar handelsbod för sina arbetare. Jag hoppas inte det. Sakta har det växt fram ett lokalt engagemang som i Arholmas fall utvecklats till ett betydande frivilligt stöd. Det är gott men räcker det i längden den frågan finns det anledning att återkomma till.

Referenser:

- 1) Kerstin G:son Berg, ”Redare i Roslagen” 1984.
- 2) Margareta Hammarström ”En affärsepok på Arholma 1930–1958” tidskriften *Arholmabrev* 1983
- 3) Artiklar och notiser *Norrtälje Tidning* 1949-1970.
- 4) Simes-Villes dagbok, där han i ett helt kapitel berättar om butikerna på Arholma. (Kopia finns på Nordiska museet, Stockholm)
- 5) Handelsbodarna på Arholma. Kåseri av Arholma Kalle i *Norrtälje Tidning* under rubriken ”Arholma brev” 23 december 1968.
- 6) Byalagsprotokoll från den 13 januari 1912 (Norrtälje stadsarkiv)
- 7) Dom 1949 Mellersta Roslagens domsaga rörande ägorätt av butiksfastighet (Norrtälje stadsarkiv)
- 8) Berit Eldvik ”*Arholma skärgårdskultur i förändring*” 1992.
- 9) Christer Forssander ”*Skärgårdshandel*” 1999.
- 10) Egna noteringar efter samtal med äldre öbor 2004-2005.

Arholma den 17 juli 2006